

UNA NOTA

ENTORN DEL "LLIBRE DELS REIS FRANCS" REGALAT PEL BISBE GOTMAR DE GIRONA, L'ANY 384/940, A AL-HAKAM, A CÒRDOVA

Segurament fou R. d'Abadal el darrer investigador que s'ocupà a Catalunya del llibre dels reis francs regalat per Gotmar el 384/940, a Còrdova, a al-Hakam b. 'Abd al- Rahman al-Nasir li-din Allah;¹ d'Abadal es basava en l'estudi de F. Fernández y González² que, de fet, resol alguns dels principals problemes entorn del text i de la identitat de Gotmar.³ Per consegüent l'objectiu d'aquest paper és solament el d'esbrinar algunes qüestions un poc deixades de banda, o no considerades, i examinar la poca recerca feta en posterioritat a Fernández y González al qual, tanmateix, tant B. Levis⁴ com A. Ali el-Hajji han ignorat,⁵ i adduir un text d'Ibn Hayyan que permet fer algunes precisions.

El breu text, com és sabut,⁶ es troba insert per l'enciclopedista

¹ *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1958, pàgs. 273-275.

² *Crónica de los reyes francos por Gotmaro II, obispo de Gerona*, a "Boletín de la Real Academia de la Historia" I (1877-1878), pàgs. 454-470.

³ Les dates del bisbat de Gotmar havien estat objecte de disputa situant-lo bé entre 938 i 952 o bé entre 949-956; veure A. MERINO i J. DE LA CANAL, *España Sagrada*, XLIII, Madrid, 1819, pàgs. 126-127, i J. DE VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, XIII, Madrid, 1850, pàgs. 51-56.

⁴ *Mas'udi on the kings of the Franks*, a "Al-Mas'udi Millenary Commemoration Volume", Aligarh, 1960, pàgs. 7-10.

⁵ *Diplomatic Relations between Andalusia and the Franks during the Umayyad Period* (A. H. 138-366/A. D. 755-976), a "The Islamic Quarterly" 13 (1969), pàgs. 112-126; i *Andalusian Diplomatic Relations with Western Europe during the Umayyad Period* (A. H. 138-366/A. D. 755-976), *An Historical Survey*, Beirut, 1970, pàgs. 134-136.

⁶ La primera traducció a una llengua europea, l'alemany, va ser feta el 1790. Per aquests primers antecedents veure el treball de B. LEWIS citat a la nota 4. I la primera identificació de Gotmar la fa Reinaud, *Muslim Colonies in France, Northern Italy and Switzerland*, trad. anglesa de Haroon Khan Sherwani, Lahore, 1964², pàgs. 4-5. I darrerament veure A. MIQUEL, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du II siècle*, II, París-Le Haye, 1975, pàgs. 357-358.

al-Mas'udi,⁷ en el capítol 35 de *Muru'j al-Dhahab*.⁸ La nòmina dels reis francs va encapçalada per un petit prefaci on al-Mas'udi conte que l'any 336/947 trobà a Fustat un llibre regalat per Gotmar, bisbe de Girona, l'any 328/939-940 a al-Hakam b. 'Abd al-Rahman.⁹

F. Fernández y González identificà a Gotmar com el bisbe de Girona adreçat, entre altres bisbes, en una butlla del papa Lleó VII l'any 938.¹⁰ En efecte la data del regal de Gotmar a al-Hakam, 328/939-940, que devia figurar en el text, corrobora netament la identificació de Fernández y González i, alhora, pot testimoniar l'autenticitat de la butlla de Lleó VII, encara que, com es veurà, datant-la un poc més tardanament.

Però Fernández y González s'equivoca al considerar a Gotmar com a autor de la nòmina o del text del qual la nòmina es extreta per al-Mas'udi.¹¹ El text àrab, establert críticament per Ch. Pellat, només diu que Gotmar va regalar el llibre a al-Hakam. No hi ha, doncs, cap raó per fer de Gotmar un cronista o un compilador maldestre. :

B. Lewis, seguint parcialment A. Merino i J. de la Canal, identifica també Gotmar amb el bisbe de Girona entre 943 i 951-952.¹² No s'enten gaire bé com coneixent el text d'al-Mas'udi, que ell mateix tradueix, Lewis no hagi resolt els dubtes lleugers de A. Merino i J. de la Canal que escriuen, donant per autèntica la butlla de

⁷ Abu l-Hasan 'Ali b. al-Husayn b. 'Ali- al-Mas'udi (nascut a Bagdad i mort a El Cairo el 355 o el 356/956-957).

⁸ L'edició emprada per Fernández y González és la de C. Barbier de Meynard, París III, 1861-1877. També l'utilitzava, juntament amb la de Bulaq i la d'El Cairo, B. Lewis Jo he fet servir la de C. Pellat (Beirut, II, 1966, pàgs. 147-148) que corregeix la de Barbier de Meynard.

⁹ Veure el text complet a l'Apèndix.

¹⁰ Aquesta butlla era la raó de la disputa cronològica entre A. Merino y J. de la Canal, per una banda, i J. De Villanueva per l'altra (veure n. 3).

¹¹ FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ tradueix: "un libro compuesto en 328 de la Hégira (939 a 940 de J. C.) por Gozmar, obispo de Gerona..." (*Crónica de los reyes francos...*, p. 466) i el segueixen J. M. MILLÀS VALLICROSA, (*Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia*, a "Quaderns d'Estudi", XIV, 1922, pàg. 156); R. D'ABADAL (*Els primers comtes catalans*, pàgs. 274-275) i, naturalment, M. COLL I ALENTORN (*La historiografia de Catalunya en el període primitiu*, a "Estudis Romànics, III, 1951-1952, pàg. 143). En canvi A. Ali el Hajji només diu que Gotmar va oferir el llibre a al-Hakam —"he came across a copy of a book, presented in 328/939..."— (*Relations between Andalusia and the Franks...*, pàg. 121; i *Andalusian Diplomatic Relations...*, pàg. 134).

¹² *Mas'udī on the kings of the Franks*, pàg. 7.

Lleó VII: «Gotmaro pudo ser Obispo en 938 y lo era indudablemente en el de 943».¹³

Lewis també fa de Gotmar l'autor del llibre regalat a al-Hakam.¹⁴ Tanmateix les dates, però, poden precisar-se. Gotmar, monjo de Sant Cugat del Vallés es troba a Breisach, a la Cort del rei Lluís el Transmarí, l'agost del 939. Sembla que Gotmar no era encara bisbe, però si una personalitat prou important com per recaptar un precepte per al monestir de Ripoll. Així, doncs, la butlla de Lleó VII ha de ser posterior a l'agost del 939. L'any 328 H. comença, però, el 18 d'octubre del 939 i acaba el 6 d'octubre del 940. Per consegüent el nomenament de Gotmar com a bisbe de Girona i el regal del llibre a al-Hakam han d'ocórrer entre aquestes dues dates, atès que el text d'al-Mas'udi en aquest punt no presenta cap variant manuscrita. La datació proposta per A. Merino i J. de la Canal és tanmateix temptativa. Es basa en que Lleó VII comença el pontificat el gener de 936 i mor tres anys i mig després, el 13 de juliol del 939. La data del 938 és, doncs, arbitrària. Documentalment, però, se sap que l'agost del 939 Gotmar no era bisbe de Girona,¹⁵ i que al regalar el llibre a al-Hakam l'any 328/939-940 ho era. Una notícia d'Ibn Hayyan ve a aclarir, a la vegada, la data i la manera com va arribar el llibre a Còrdova:

«Llavors, a finals de dhu I-qa'da/6 de setembre (de 940) Hasday b. Ishaq al-Isra'ili es presentà, venguent de Barcelona, davant al-Nasir li-din Allah, després de que tot estés solucionat [les paus]. L'acompanyaven Gudmar, missatger de Shunyir segons les condicions estipulades...».¹⁶

¹³ *España Sagrada*, XLIII, pàg. 127.

¹⁴ Tradueix "I came across a book composed by Godmar, bishop of the city of Gerona, one of the cities of the Franks, in the year 328, for al-Hakam..." ("Mas'udi on the kings of the Franks", pàg. 8).

¹⁵ Es tracta de la confirmació de totes les possessions, immunitats i la lliure elecció de l'abat, feta per Lluís el Transmarí a favor del monestir de Ripoll, a instàncies de Gotmar, monjo "cenobii s. Cucuphatis". El document, precedit d'un petit comentari, es pot llegir al *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*, I, ed. per J. Rius, Barcelona, 1945, pàgs. 17-18.

¹⁶ *Al-Muqtabas* V, ed. P. Chalmeta amb la col·laboració de F. Corriente i M. Subh, Madrid, 1979, pàg. 455 i veure n. 7 on l'editor rectifica la grafia del nom de Gudmar que el manuscrit únic donava com Gurmaz i que Chalmeta en un treball anterior havia adoptada (*El estado cordobés y el Mediterráneo Septentrional durante la primera mitad del siglo X. Los datos d'Ibn Hayyan*, a "Segundo Congreso Internacional de Estudios sobre las culturas del Mediterráneo Occidental, Barcelona 1975-1978, pàg. 155, amb traducció del text àrab).

A finals, doncs, del 328 —que acaba el 6 d'octubre del 940— Gotmar ja és bisbe de Girona, com queda consignat al llibre que regalà personalment a al-Hakam, hereu d'al-Nasir li-din Allah.¹⁷ La butlla de Lleó VII, per consegüent, ha de datar-se entre setembre del 939 i finals de juny del 940 o estirant molt a principis de juliol. Gotmar, el monjo de Sant Cugat, completa el seu seguit de gestions amb una ambaixada de pau a Còrdova representant al comte Sunyer de Barcelona¹⁸ després de ser nomenat bisbe de Girona.¹⁹

Aquesta informació d'Ibn Hayyan deixa sense cap base les especulacions d'Abdurrahman Ali El-Hajji, que recolzant-se en una variant textual, suposa un Urmar, bisbe de Zahrah, probablement una corrupció de Ceret.²⁰ Es tracta senzillament d'un bisbe fantasma d'una inexistente seu episcopal.

El regal d'aquest llibre (*kitab*) obre simbòlicament un context cultural, a Còrdova, d'interès per a la història d'Hispania, com a entitat prèvia a al-Andalus i per a la història en general de les societats «romanes», i àdhuc per certs elements culturals, especialment científics. El que passa és que aquest interès històric és només nodrit per un tipus de text on es fixa l'estricta relació dels avatars de les dinasties polítiques, com en el cas de la nòmina extreta del llibre de Gotmar. En aquest sentit no deixa de ser significatiu que Gotmar, representant del comte Sunyer de Barcelona, Girona i Oso-

¹⁷ El text d'Ibn Hayyan acaba amb els dubtes de si Godmar anà personalment a Còrdova, i aclareix també que ho va fer com a ambaixador de Sunyer, comte de Barcelona, i no de Lluís el Transmarí. Comparar el prudent d'Abadal que no creu que Gotmar anés a Còrdova (*Els primers comtes catalans*, pàg. 275) amb la intuïció o la xamba de M. Coll i Alentorn que dubta poc del viatge de Gotmar a Còrdova on "potser va d'ambaixador" (*La historiografia de Catalunya...*, pàg. 143).

¹⁸ El text d'Ibn Hayyan obliga també a situar a l'any 940 la submissió formal del comtat de Barcelona a al-Nasir li-din Allah en lloc de fer-la començar amb el comte Borrell (947-992), que no, doncs, "menà un canvi complet en l'orientació política de Barcelona i, com a contrapès el progressiu allunyament de França, s'apropà a Còrdova mitjançant una sèrie d'ambaixades (950, 966, 971, 974)..." com volen, resumint la qüestió, J. M. SALRACH i M. AVENTIN a *Els Orígens històrics*, Barcelona, 1977, pàg. 51.

¹⁹ D'Abadal assenyala oportunament que "... almenys la meitat dels preceptes coneguts que donà el rei Lluís per a Catalunya foren recaptats o intervinguts per aquell empenedor monjo Gomar del 939, que en la seva ràpida carrera havia d'arribar —així ho creiem— a l'abadia del seu monestir de Sant Cugat i a la seu de la importantíssima diòcesi de Girona" (*Els primers comtes catalans*, pàg. 278).

²⁰ *Relations between Andalusia and the Franks...*, pàgs. 121-122; i *Andalusian Diplomatic Relations...*, pàg. 135.

na, anat a Còrdova per a firmar un pacte (*'ahd*) de submissió a al-Nasir li-din Allah portés el llibre dels reis francs com a referència última del poder polític d'*Ifranja* que, normalment, pels andalusins comprèn les terres catalanes. La «marxa a la sobirana» que diu d'Abadal²¹ degué ser força entrebancada, atès que el procés de sortir-se dels constrenyiments i de la viscositat de les relacions socials imposats per la monarquia feudal oferiria uns límits ideològics de difícil trencament: la forma de concebir l'origen de la legitimitat del poder polític.²² Res no hi havia de comparable amb els textos dels viatgers àrabs o amb els textos expressament històrics, plens de ressonàncies i d'una major complexitat. Resulta en certa mesura²³ sorprenent que B. Lewis consideri que la principal importància del text portat per Gotmar a Còrdova sigui el de la seva mera existència,²⁴ atesa la total manca d'interès dels musulmans pels afers, diguem-ne «europeus».²⁵ B. Lewis comptabilitza només tres obres, en 1.000 anys, que puguin proporcionar al lector musulmà «some account of the history of Western Europe».²⁶ Evident-

²¹ *Els primers comtes catalans*, pàgs. 207-343.

²² Veure d'ABADAL, *op. cit.*, pàgs. 225-27; i sobretot P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIè siècle. Croissance et mutations d'une société*, I, Toulouse, 1975, pàgs. 136-144; i per al paper jugat pels monjos i altres jerarquies eclesiàstiques en el manteniment dels "liens fragiles qui unissaient encore la Catalogne au royaume franc", entre els quals, naturalment, Godmar, veure pàg. 182. Per la qüestió en general de la monarquia feudal és indispensable T. N. BISSON, *The Problem of Feudal Monarchy: Aragon, Catalonia and France*, a "Speculum", LIII (1979), pàgs. 460-478.

²³ Veure l'anàlisi dels greus prejudicis antimusulmans i antiàrabs de Lewis feta per E. W. SAID, *Arabs and the Dogmas of the West*, a "The New York Times Book Review" (oct. 31, 1976), pàgs. 4-5 i 35-37; i més específicament a *Orientalism*, Nova York, 1978, pàgs. 255-328.

²⁴ "Its importance lies rather in its mere existence", "Mas'udi on the kings of the Franks", pàg. 10.

²⁵ B. LEWIS, *op. cit.*, pàg. 10; veure també del mateix autor *The use by Muslim Historians of non-Muslim Sources*, a "Historians of the Middle East", Oxford University Press, Londres, 1964, pàgs. 180-191, especialment pàg. 183, on fa esment de l'ús que Ibn Khaldun fa de la traducció d'Orosi. Ch. Pellat, al mateix volum afirma expressament que el període "pre-islàmic" de la història d'"Espanya" és tractat pels historiadors andalusins "...briefly and in a traditional manner, without, it appears, giving rise to any original studies" ("The Origin and Development of Historiography in Muslim Spain", a *op. cit.*, pàgs. 118-125, la cita correspon a 'a pàg. 125, n. 8).

²⁶ El llibre dels reis francs; una crònica breu dels sagrats emperadors romans i dels papes, incorporada a una història universal escrita per Rashid al-Din, *circa* 706/1306, i una traducció turca d'una història de França acabada l'any 980/1572-1573, després de les primeres capitulacions concedides a França per l'Imperi Ottomà ("Mas'udi

ment la comptabilitat de Lewis no és gaire correcta però, almenys, és l'únic comentarista de la nòmina dels reis francs que cerca un context, malgrat que ell el cregui prou insòlit, on situar-lo.

Cal remarcar que el llibre és regalat a al-Hakam. En efecte, l'interès d'al-Hakam per a traduir a l'àrab textos llatins és ben notori i precisament el llibre dels reis francs n'és la primera mostra. Per un conegut, però força obscur, report d'Ibn Juljul se sap que cap el 337/948-949 arribaren a Còrdova molts d'obsequis oferts a al-Nasir li-din Allah per l'emperador bizantí Romà. Entre els obsequis hi figurava un exemplar del tractat de Dioscòride.²⁷ Ibn Juljul afegeix de forma quelcom marginal, com s'ha demostrat recentment,²⁸ que també es treballava en la traducció del llibre d'Orosi (*kitab Hurushiyush*=*Historiae adversum paganos*); traducció que fou portada a terme pel jutge dels cristians de Còrdova, Qasim b. Asbag²⁹ a requeriments del califa al-Hakam, o sigui entre 350/961-962 i 366/976. Al llibre d'Orosi s'hi va afegir un resum d'història visigoda a

on the kings of the Franks", pàg. 10). Lewis coneix l'existència de la traducció d'Orosi però estranyament no la comptabilitza ("The Moslim Discovery of Europe" (1957) recollit a *Islam in History*, Nova York, 1973; pàgs. 92-100).

²⁷ J. VERNET, *Los médicos andaluces en el "libro de las generaciones de médicos" de Ibn Yulyul*, a "Anuario de Estudios Medievales", 5 (1968), pàgs. 445-462; i del mateix autor, *La cultura hispanoàrabe en Oriente y Occidente*, Barcelona, 1978, pàgs. 69-72; també veure M. I. MOOSA, *Al-Kindi's role in the transmission of Greek knowledge to the Arabs*, a "Journal of the Pakistan Historical Society", XV (1967), pàgs. 1-18.

²⁸ La nova interpretació és deguda a P. Sij. VAN KONINGSVELD, *The Latin-Arab glossary of the Leiden University Library. A contribution to the study of Mozarabic manuscripts and literature*, Leiden, 1977, pàgs. 56-59. Però abans va ser G. LEVI DELLA VIDA qui va estudiar els materials amb més rigor i més extensament (*La traduzione araba delle storie di Orosio*, a "Miscellanea Giovanni Galbiati "Fontes Ambrosciani", XXVII, Milà, III, 6, 1951, pàgs. 85-203; publicat també a "al-Andalus", 19, 1954, pàgs. 257-293; *I mozarabi tra Occidente e Islam* a "l'Occidente e l'Islam nell'alto medioevo II, "Settimane di Studio... in Spoleto, XII", Spoleto, 1965, pàgs. 667-695, especialment pp. 687 i ss. També veure H. MU'NIS, *al-Jugrafiya wa-l-jugrafiyyun fi al-Andalus min ad-bidaya ila al-hijari*, a "Revista del Instituto de Estudios Islàmicos en Madrid", VII/VIII (1959-1966), pàgs. 199-359. La qüestió queda succintament fixada a F. ROSENTHAL, *A History of Muslim Historiography*, Leiden, 1968, pàgs. 80-81.

²⁹ Aquest Qasim b. Asbag, jutge dels cristians de Còrdova, res no tindria a veure amb el Qasim b. Asbag al-Bayyani mort el 340/351, quasi centenari i havent perdut, als darrers anys, les seves capacitats intel·lectuals. La lectura del text l'Ibn Khalidun que proposa Koningsveld permet així resoldre moltes contradiccions, entre elles la coetanèitat de la traducció amb el califat d'al-Hakam (*The latin-arabic glossary...*, pàgs. 56-57).

Hispania,³⁰ que molt probablement procedeix d'una compilació anterior utilitzada per al-Razi i per l'autor de la *Crònica Pseudo isidoriana*.³¹ Igualment es tradueix una «historia universal», probablement derivada d'Isidor i a la qual se li afegeix un resum d'història visigoda, una narració de la història del comte Julià/Yulyàn, de la conquesta musulmana i de l'enganyifa de Tariq amb el canibalisme simulat.³² L'interès d'al-Hakam per la cultura del *dhimmi(s)* cordovesos és patent també en les traduccions d'un calendari litúrgic que li dedica el seu compilador, el bisbe d'Elvira Rabi b. Zaid, apel·lat altrament Recemund.³³ Igualment les 1.500 glosses en àrab en el manuscrit de Toledo de les *Etimologiae* d'Isidor indiquen fortament la possibilitat de l'existència d'una traducció a l'àrab, total o parcial, elaborada a la segona meitat del segle IV/X³⁴ i molt probablement propiciada per al-Hakam.

També resulta interessant remarcar que els manuscrits de les traduccions viatgen ràpidament. Al Mas'udi es troba a Fustat, el 336/947, amb el del llibre dels reis dels francs. Malauradament no es pot aclarir per ara, si al-Mas'udi el resumeix o el copia fidelment;

³⁰ G. LEVI DELLA VIDA, *La traduzione araba...*, pàgs. 189-192. Un text derivat d'aquesta compilació es conserva a la biblioteca de Columbia University (Nova York); ha estat descrit per Levi della Vida però no ha estat objecte d'estudi ni d'edició.

³¹ C. SÁNCHEZ ALBORNOZ, *San Isidoro, "Rasis", y la Pseudo-Isidoriana*, a "Cuadernos de Historia de España, IV (1946), pàgs. 73-113; R. MENÉNDEZ PIDAL, *Sobre la "Crònica Pseudo-Isidoriana"*, a "Cuadernos de Historia de España, XXI-XXII, pàgs. 5-15; A. BENITO VIDAL, *La fecha de la Crònica Pseudo Isidoriana*, a "Saitabi", XI (1961), pàgs. 247-252; J. VALLVÉ, *Fuentes latinas de los geógrafos árabes*, a "al-Andalus", XXXII (1967-1970), pàgs. 241-260; D. CATALAN i M. SOLEDAD DE ANDRÉS fan un resum de la qüestió a *Crònica del moro Rasis, versión del ajbar muluk al-Andalus de Ahmad ibn Muhammad ibn Musà al-Razi, 889-955...*, Madrid, 1974, pàgs. XXIX-LXIX. Tanmateix la qüestió està lluny de ser resolta satisfactòriament.

³² G. LEVI DELLA VIDA, *Un texte mozarabe d'histoire universelle*, a "Etudes d'Orientalisme dédiées à la Mémoire de Lévi-Provençal" I, París, 1962, pàgs. 175-183. I sobre l'enganyifa veure específicament G. LEVI DELLA VIDA, *Il motivo del cannibalismo simulato*, a "Rivista degli studi orientali", XXXII (1957), pàgs. 741-748. El text d'aquesta "història" ha estat finalment publicat per M. NALLINO a G. LEVI DELLA VIDA, *Note di storia letteraria arabo-ispánica*, ed. per M. Nallino, Roma, 1971, pàgs. 123-192.

³³ P. SJ. VAN KONINGSVELD, *The Latin-arabic glossary...*, pàg. 59.

³⁴ P. SJ. VAN KONINGSVELD, *op. cit.*, pàgs. 59-60; J. Samsó suggereix la hipòtesi d'unes traduccions, durant el segle III/IX de taules astrològiques d'època visigoda i/o procedents de les comunitats cristiano-llatines del Magrib; de confirmar-se l'interès d'al-Hakam per la cultura dels *dhimmi(s)*, tindria clars antecedents ("Remarks on the Early Development of Astrology in al-Andalus") de pròxima publicació a "The Journal for the History Arabic Sciences" III, 1979.

jo em permeto de creure que el resumeix atenent a la frase inicial segons la qual al-Mas'udi trobà a un llibre que li vingué a les mans «que el primer rei dels francs fou Quludwiyuh...». Evidentment, l'autor sembla extractar i no copiar el text. La frase final —«...segons les notícies que sobre ell ens han arribat»— no pot ser escrita per l'autor del llibre dels reis francs atès que parla de Lluís IV el Transmarí (936-954), ben conegut de l'autor del llibre i de Gotmar. Cal pensar, doncs, en una interpretació un tant desgavellada i abrupta d'al-Mas'udi, l'any 336/947, que ignorava si Lluís era viu encara.

Per altra banda Ibn Khaldun llegeix a Egipte la història visigoda d'Hispania afegida a l'*Orosi*.³⁵ La «historia universal» es troba copiada per una mà de finals del segle VII/VIII o principis del segle VIII/XIV a la biblioteca de la mesquita de Sidi Uqba, a Qairawan.³⁶

La història preislàmica d'al-Andalus, més o menys estructurada per al-Razi, és incorporada desigualment per Ibn al-Athir, al-Himyari, Ibn'Idhari, al-Maqqari,³⁷ i anteriorment per al-Bakri.³⁸

Els comptes de Lewis eren evidentment errats. Però tampoc el volum de traduccions és gaire elevat, malgrat l'interès d'al-Hakam. Però a finals del segle IV/X les comunitats de *dhimmi*(s) devien ser ja molt migrades, integrades o desfetes i per altra banda, la producció cultural i historiogràfica visigoda-hispànica havia estat esquinçada, sovint isarda i reiterativa i difícilment podia constituir una oferta estimulante pels andalusins.

MIQUEL BARCELÓ

Universitat Autònoma de Barcelona (Bellaterra).

³⁵ L'observació és de W. J. FISCHER, *Ibn Khaldun's use of historical sources*, a "Studia Islamica", XIV (1961), pàgs. 109-119, especialment pàg. 112. Per la qüestió en general veure del mateix autor *Ibn khaldun in Egypt*, Berkeley-Los Angeles, 1967. Hi ha una traducció castellana d'aquesta història visigoda feta per O. MACHADO, *La historia de los godos según Ibn Jaldun*, a Cuadernos de Historia de España, I-II (1944), pàgs. 139-155.

³⁶ G. LEVI DELLA VIDA, *Un texte mozarabe...*, pp. 175-176.

³⁷ D. CATALÁN i M. SOLEDAD DE ANDRÉS, *Crónica del moro Rasis...*, pàgs. LXX-XC.

³⁸ Oblidat, sembla, per D. CATALÁN i M. SOLEDAD DE ANDRÉS, però esmentat per G. DELLA VIDA (*I mozarabi tra Occidente e Islam*, pàg. 689), i per E. ASHTOR (*Che cosa sapevano i geografi arabi dell'Europa Occidentali?*, a "Revista Storica Italiana", LXXX, 1964, pàgs. 453-479, especialment pàgs. 474-475).

APENDIX

*Traducció del text d'al-Mas'ūdī, segons l'edició de Ch. Pellat.**

L'any 336, a Fustaṭ, a Egipte, vaig trobar a un llibre que em caigué a les mans, i que fou regalat l'any 328, per Gudmār, bisbe a la ciutat de Jarunda, una de les ciutats dels francs, a al-Hakam b. 'Abd al-Raḥmān b. Muḥammad b. 'Abd Allāh b. Muḥammad b. 'Abd al-Raḥmān b. al-Ḥakam b. Hishām b. 'Abd al-Raḥmān b. Mu'āwiya b. Hishām b. 'Abd al-Malik b. Marwān b. al-Ḥakam, hereu del seu pare 'Abd al-Raḥmān, sobirà avui d'al-Andalus, el qual rebé en la seva província¹ el títol d'Amīr al-Mu'minīn, vaig trobar, doncs,² que el primer dels reis dels francs fou Qulūdwiyyuh,³ pagà,⁴ a qui la seva dona que nomia Gurūṭild⁵ va convertir al cristianisme. El va succeir el seu fill Ludhrīq,⁶ i després d'aquest el seu fill Daqūbart,⁷ i després el seu fill Ludhrīq⁸ i després el germà d'aquest Qarīmān,⁹ i després el seu fill Qārluh,¹⁰ i després el seu fill Babīn,¹¹ i després el seu fill Qārluh.¹² Dominà durant 26 anys i això era en el temps d'al-Ḥakam sobirà d'al-Andalus.¹³ Després d'ell els seus fills lluita-

* Vull fer constar el meu agraïment al professor J. Samsó, de la secció de Filologia Àrab, de la U. A. B., que m'ha resolt alguns problemes que el text em planteja.

¹ Pellat corregeix per *ʿamal* el que en l'edició de Barbier de Meynard era *ʿilm*, saviesa.

² El verb de l'oració —"vaig trobar"— està separat per la llarga interpolació informativa i genealògica.

³ La conversió de Clovis, rei des del 482 al 512, va tenir lloc el 503 ó el 506. Era arrià i no pas pagà.

⁴ *Majūsi*. El mot *majūs* originalment designa els adoradors del foc a la religió zoroastrique.

⁵ Clotilde.

⁶ No identificat.

⁷ Podria identificar-se amb Dagobert de Neustria (630-638) atès que sembla tractar-se d'una història de "*Francia Occidentalis*"? (A. MIQUEL, *La géographie humaine...*, II, pàg. 357).

⁸ No identificat.

⁹ Es deu tractar d'un error cronològic.

¹⁰ Pot ser Carles Martel (714-741)?

¹¹ Pepi II, el breu (741-768)?

¹² Carlemany (768-814)?

¹³ Al-Hakam (180-207/796-822).

ren entre ells mateixos i la discòrdia arribà fins al punt de que els francs¹⁴ s'aniquilaven per la seva culpa. Després Ludhrīq,¹⁵ fill de Qārluh, va ser el sobirà i manà 28 anys i 6 mesos. Va ser ell que avançà fins a Tortosa a la que posà setge.¹⁶ El succeí Qārluh, fill de Ludhrīq, el qual va enviar presents a Muḥammad b. 'Abd al-Raḥmān b. al-Ḥakam b. Hishām b. 'Abd al-Raḥmān b. Mu'āwiya b. Hishām b. 'Abd al-Malik b. Marwān, al qual se li donava el títol d'al-Imām;¹⁷ detentà el poder 39 anys i 6 mesos i el succeí el seu fill Ludhrīq que menà durant 6 anys.¹⁸ Després s'aixecà en contra d'ell, el cap [militar] dels francs,¹⁹ l'anomenat Qūmis²⁰ i va prendre la sobirania sobre els francs i dominà durant 8 anys. Va ser ell que arribà a un pacte amb los pagans²¹ segons el qual aquests desocupessin el territori dels francs durant 7 anys al preu de 600 *riḥl(s)* d'or i 600 *riḥl(s)* de plata,²² que pagaria el rei dels francs. Després Qārluh,²³ fill de Taqwīra, dominà durant 4 anys. Després un altre Qārluh va manà 31 anys i 3 mesos.²⁴ Després vingué Ludhwīq, fill de Qārluh, i aquest és el sobirà dels francs avui en dia, això és l'any 336.²⁵ Ha governat els francs ja durant 10 anys segons les notícies que sobre ell ens han arribat.

¹⁴ Ha de traduir-se "francs" i no França com fa Fernández y González ("Crónica de los reyes francos...", pàg. 469).

¹⁵ Lluís el Piadós, rei entre 814-840.

¹⁶ Es refereix al setge de 809, durant, però, el regnat de Carlemany?

¹⁷ 238-252/852-866.

¹⁸ Lluís II (877-879)?

¹⁹ El mot àrab és *qā'id* que significa pròpiament cap militar però no tradueix tanmateix el significat de *comes*.

²⁰ Podria tractar-se d'Eudes (888-898) que, en efecte, va negociar amb els normands.

²¹ Veure n. 4.

²² El *riḥl* (pl. *arḥāl*) equivalia a uns 504 grs.

²³ Carles el Gras (884-887)?

²⁴ Carles III el Simple (893-923, mort el 929)?

²⁵ Lluís IV el Transmarí (936-954).